

УДК 393 : 398.8] (=161.2) : 355.01 (470 : 477) "19/20"
DOI <https://doi.org/10.15407/slavicworld2023.22.003>

ІВАННІКОВА ЛЮДМИЛА

кандидатка філологічних наук, доцентка, старша наукова співробітниця відділу української та зарубіжної фольклористики Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (Київ, Україна).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0617-5082>

IVANNIKOVA LIUDMYLA

a Ph.D. in Philology, an associate professor, a senior research fellow at Ukrainian and Foreign Folkloristics Department of M. Rylskyi Institute of Art Studies, Folkloristics and Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0617-5082>

Бібліографічний опис:

Іваннікова, Л. (2023) Традиційний похорон у контексті російсько-української війни: оплакування загиблих військовослужбовців. *Слов'янський світ*, 22, 3–31.

Ivannikova, L. (2023) Traditional Funeral in the Context of the Russian-Ukrainian War: Lamentation for the Fallen Soldiers. *Slavic World*, 22, 3–31.

ТРАДИЦІЙНИЙ ПОХОРОН У КОНТЕКСТІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ: ОПЛАКУВАННЯ ЗАГИБЛИХ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

Анотація / Abstract

Важливою складовою традиційного похоронного обряду є оплакування померлого. Під впливом російсько-української війни 2014–2023 років ця традиція актуалізувалася в усіх регіонах України. Про це свідчать як експедиційні матеріали, так і численні відеозаписи похоронів військовослужбовців, опубліковані в соцмережах. **Мета та завдан-**

ня статті – простежити динаміку традиції оплакування загиблих військовослужбовців протягом ХХ–ХХІ ст. та її трансформацію в умовах сучасної російсько-української війни. **Джерельною базою** дослідження стали власні записи автора та відеоматеріали, опубліковані в соцмережах. **Наукова новизна** статті полягає в тому, що автор вперше в історії української фольклористики здійснила запис голосіння матері за загиблим сином у живому побутованні. Цінність цього запису полягає в тому, що ці тексти поповнюють малочисельну колекцію українських голосінь, записаних під час похорону, а не на замовлення. Згідно зі спостереженнями автора, героїв оплакують колективно, як у селах, так і в містах. Місця оплакування традиційні: рідна хата, подвір'я, парафіяльний храм, площа міста або села, дорога до місця поховання, кладовище, могила військовослужбовця. Час голосіння – від одержання звістки про смерть до завершення похорону, а також у поминальні дні. Роль плакальниць виконують традиційно жінки: мати, вдова, сестра, донька, близькі родички, сусідки, односельці. За спостереженнями автора, виконавиці голосінь, що вийшли з фольклорного середовища, не втратили зв'язку із локальними традиціями своїх регіонів та інтуїтивно відтворюють плач у засвоєних ними архаїчних формах. Тексти голосінь традиційно звернені до загиблого воїна. Основні мотиви: історія життя та обставини загибелі полеглого воїна, глибокі переживання матері та вдови з приводу тяжкої втрати, обітниці відвідувати його могилу, виховати дітей. Традиційною також є сильна ідеалізація загиблого воїна. **Висновки.** На основі власних спостережень автор доходить висновку, що, не зважаючи на певні новації, котрі з'явилися під впливом воєнного часу, плачі та голосіння за загиблими воїнами зберігають традиційні вербальні, музичні та акціональні форми, локально-регіональні особливості виконання, структуру та функції, зокрема, психотерапевтичну, комунікативну, інформаційну, консолідуючу. Однак у процесі глобалізації виникли такі нові форми оплакування, як наївна поезія, спогади та листи-звернення до загиблих військових. Вони мають ритмізовану форму вірша, використовують поетичні прийоми та формули, характерні для досліджуваного жанру. У зв'язку з цим автор вважає їх писемною модифікацією традиційних народних голосінь.

Ключові слова: російсько-українська війна, оплакування загиблих військовослужбовців, похоронні голосіння.

Lamentation for the fallen soldiers is an important component of the traditional funeral rite. This tradition is updated in all regions of Ukraine

under the influence of the Russian-Ukrainian war of 2014–2023. This is evidenced both by the expedition materials and video recordings made during the soldiers' funerals published in social networks. **The purpose and the task of the article** is to trace the dynamics of the tradition of mourning over fallen soldiers during the 20th – 21st centuries and its transformation in the context of the Russian-Ukrainian war. Records made by the authoress and video materials published in social networks have formed **the source base of the research**. The mother's wail for her dead son has been recorded during the ritual for the first time in the history of Ukrainian folkloristics. This example marks **the scientific novelty of the article**. The very little amount of the texts has been recorded during the funeral, while the main collections include records made to order. This fact defines the value of this recording. According to the authoress's observations, heroes are mourned collectively in the villages as well as in the cities. Mourning usually happens in the traditional places (in the own house, in the yard, in the parish church, in the square of the city or village, on the road to the burial place, at the cemetery and over the soldier's grave). The wailing lasts from receiving the news about the death till the end of the funeral, as well as during the memorial days. Traditionally women (mother, widow, sister, daughter, close relatives, neighbours, villagers) perform mourning. The authoress has noticed that laments depict the local folklore tradition and come from the folklore environment, that's why performers intuitively reproduce the archaic forms they remember of the laments in their regions. The texts of lamentations are addressed traditionally to the fallen warrior. The main motives include the story of the life and circumstances of the soldier's death, the deep feelings of the mother and the widow after the heavy grief, promises to visit his grave, to raise children. A strong idealization of the fallen warrior is also traditional. It is **concluded** on the base of the authoress's own observations, that in spite of certain innovations that appear under the influence of wartime, laments for fallen soldiers preserve the traditional verbal, musical and action forms, as well as local and regional features of performance. Its structure depicts traditional functions, in particular, psychotherapeutic, communicative, informational, consolidating. However, in the process of globalization such new forms of mourning as naive poetry, memoirs and appeal letters to fallen soldiers have emerged. Such new forms are characterized by rhythmic verse, poetic techniques and formulas common to the studied genre. In this regard, the authoress considers them to be a written modification of the traditional folk laments.

Keywords: Russian-Ukrainian war, mourning of fallen soldiers, funeral laments.

Вступ. Важливою складовою традиційного похоронного обряду східних, південних та західних слов'ян було й залишається оплакування померлого. Під впливом російсько-української війни 2014–2023 років ця традиція актуалізувалася в усіх регіонах України. Про це свідчать як експедиційні матеріали, так і численні відеозаписи похоронів військовослужбовців, опубліковані в соцмережах.

Аналіз джерел. Традиція поховання та оплакування померлих приваблювала вчених іще з середини XIX ст., як тільки з'явилися перші описи похоронів та записи голосінь. На цю тему маємо сотні наукових досліджень, серед яких не останнє місце посідають праці українських фольклористів та етнографів Івана Беньковського, Олени Боряк, Володимира Гнатюка, Романа Гузія, Михайла Зубрицького, Ірини Коваль-Фучило, Валентини Конобродської, Зенона Кузелі, Олександра Малинки, Оксани Микитенко, Антона Онищука, Іларіона Свенціцького, Валентини Сушко, Павла Чубинського та ін. [1; 2; 4–6; 8–14; 18–20]. Крім похоронного ритуалу та пов'язаного з ним комплексу вірувань, уявлень, магічних практик та фольклорних текстів, українськими вченими ретельно досліджена й голосильна традиція. Відомі записи голосінь С. Брайловського, І. Волошинського М. Гайдая, П. Гнідича, І. Гуріна, Г. Дем'яна В. Дубравіна, В. Камінського, І. Коваль-Фучило, Ф. Колесси, В. Конобродської, О. Малинки, П. Мартиновича, В. Милорадовича, В. Мицика, Н. Присяжнюк, І. Свенціцького, В. Харитонової, К. Широцького та багатьох інших збирачів. Бібліографія їх публікацій складає десятки джерел, а досліджень – сотні позицій. У 2012 та 2014 роках вийшли друком фундаментальні праці Ірини Коваль-Фучило: академічне видання «Голосіння» та монографія «Українські голосіння: антропология традиції, поэтика текста».

Однак усі ці праці стосуються традиційних форм оплакування, матеріалом для їх написання стали голосіння за померлими родичами. Практично немає записів і досліджень

голосінь за загиблими на війні, зокрема, і тих, які виникли в останнє десятиліття у зв'язку з початком російсько-української війни 2014–2023 років. У збірнику голосінь Ірини Коваль-Фучило маємо лише один запис голосіння матері за сином, загиблим на війні. Його зробив 5 лютого 1944 року Михайло Гайдай у с. Яблунька Київського району:

Ой сину мій любий, моя ти дитино єдина!

Нащо ж ти мене покинув з маленькими дітоньками?

Ой лежиш ти в полі порубаний, німецькими кулями постріляний...

Коментар записувача: «За плачем голосіння не скінчилося» [5, с. 388].

Все це обумовлює **актуальність теми** нашого дослідження та його **наукову новизну**. Адже протягом 2022–23 років нами вперше в історії української фольклористики здійснено запис похоронних та поминальних голосінь матері за загиблим сином у живому побутуванні. **Мета статті** – простежити динаміку традиції оплакування загиблих військовослужбовців протягом ХХ–ХХІ ст. та її трансформацію в умовах сучасної російсько-української війни, показати її зв'язок із традиційною культурою та нові елементи ритуалу.

Основна частина. Плач, голосіння мали психотерапевтичну, апотропеїчну, очисну, комунікативну, інформаційну та інші важливі функції [8, с. 173–178]. Через оплакування здійснювалися безпечний для живих перехід покійника до потойбічного світу, останній психоемоційний контакт із ним та раніше померлими родичами, сповіщення про смерть близької людини всім представникам певної громади [14, с. 57–59], заспокоєння та полегшення душевних страждань голосильниць. Усною традицією здавна регламентувалося оплакування покійника в різні моменти похорону та після нього [8, с. 142–145, 176]. Дозволялося голосити протягом сорока днів та в роковини смерті, в поминальні дні. Однак заборонялось надмірно плакати [8, с. 176]. На цю тему побутували відповід-

ні прозові наративи: «Вмер син, а мати плакала дуже, то снів-ся, що просився: ни плачте, бо всі насухо лижать, а я лижу, й повна яма води»¹.

Якщо чоловік або син гинув на війні, зокрема, під час Другої світової війни, вдова чи мати були позбавлені можливості оплакати тіло свого героя, як правило, вони навіть не знали, де його могила. У той час не було практики повертати загиблих бійців додому. Тож їх голосіння не могли бути настільки публічними, як під час звичайного похорону, а місцем цих голосінь була власна домівка або могили покійних родичів. Нерідко оплакували його портрет або особисті речі, як такі, що заміщають покійника. Іноді плакали коло обеліска чи біля пам'ятника, на братській могилі, під час урочистостей до Дня Перемоги 9 травня. Та все ж це були поодинокі випадки.

Причиною таємного оплакування загиблих було ще й те, що голосіння переслідувались радянською владою як релігійні пережитки: «Я ни знаю, чи поминали, но плакати то плакали за ними. Дуже плакали! Бо був чоловік в цієї Гапки забитий, в Антошки забитий був, в Палажки був забитий, Івана батько, і в Василини перший чоловік. То плакали вони. Прийду, то там плаче сидить, тако' схилиця... – *То вдома плакали чи на цвинтарі десь?* – Вдома, вдома! Вдома плакали!»²; «Кажний по-своєму плавав. В Титяни Ткачучки погиб і син, і чоловік. Вона приходила і цілувала портрети на стенді коло клуба. То з неї ше й підсміхували... А її ж то було боляче...»³.

З огляду на тривалий період часу, події Другої світової війни стали основою різних фольклорних сюжетів. Прозові фольклорні тексти с. Губча Хмельницької області засвідчують, що вдови-голосильниці під час оплакування загиблих воїнів використовували традиційні формули голосінь: «Вона де ни ходила, то плакала. А якось прийшла в комору ти й знов стала дуже плакати: “Ой господарє мій, на кого ж ти мине покинув!”». За порушення традиційних норм оплакування жінка була «покарана» домовиком, після чого нарешті припини-

ла голосити: «Али як чує, шось її за плечі охопило і обняло! Вона злякалась, і випростилась, і ни стала більш плакати зо-всім! То то був домовик»⁴.

«Особливістю» сучасної війни можна вважати те, що практично кожного загиблого військовослужбовця намагаються повернути родичам і поховати з почестями, як героя. Відповідно, родина має можливість оплакати його тіло у відкритій або закритій труні чи, в крайньому разі, його останки у ковчезі. Якщо переглянути класичний збірник голосінь, упорядкований Іриною Коваль-Фучило [5], то виявиться, що в українській фольклористиці XIX–XX ст. практично не було записів голосінь матері за сином, загиблим на війні. Російсько-українська війна 2014–2023 років заповнила й цю прогалину. На кінець XX ст. вже можна було говорити про згасання голосильної традиції. Однак, починаючи з 2014 року вона відродилася у всій своїй різноманітності. На сьогодні маємо велику кількість відеозаписів похоронів військовослужбовців, зроблених тележурналістами, військовими побратимами, родичами загиблих, церковнослужителями, місцевими адміністраціями та викладених у соцмережах, переважно на сторінках територіальних громад або окремих епархій ПЦУ у «Фейсбук». Серед них офіційна сторінка Бучанської міської ради, де за останніх півтора року (квітень 2022 – жовтень 2023) я скопіювала понад сто різних відео, переважно, похоронів військовослужбовців, зокрема, Героя України, легендарного льотчика Михайла Матюшенка («Привид Києва») [21] та ін. Особливо цінні ті відео, які показують місцеву традицію оплакування. Таким, наприклад, є відео похорону бучанця Юрія Стяглюка, опубліковане 31 серпня 2022 року [3]. Героя оплакували перед парадним будинку, де він жив у Бучі. Мати, сестра, можливо, наречена одночасно промовляли різні тексти голосінь. Ще одне вражаюче відео масового голосіння за загиблим воїном, опубліковане в мережі «Тік-ток», оприлюднив 9 вересня 2023 року на своїй сторінці у «Фейсбук» волон-

тер Олег Весельський (на жаль, регіон не вказаний, можливо, Прикарпаття). Цей плач можна назвати «волянням», між яким прослуховуються слова матері: «Сину!!!!... Це неправда!!!!... Сину!!!! Встань! Ти ж у мене єдиний!» і т. п. [16].

Безумовно, що ці відео спорадичні та непрофесійні, адже їх знімали не фольклористи, тому здебільшого на них бачимо лише маленькі фрагменти голосінь. Нерідко записувачі уникали фіксації плачів, як найбільш трагічного моменту похорону, свідомо переривали зйомку або ж під час монтажу накладали на відеоряд авторські та народні пісні (псалми). Однак ці фіксації все одно дуже важливі, адже вони засвідчують масове відновлення голосильної традиції в усіх регіонах України. Більш-менш повний запис голосіння матері за загибим на війні сином у живому побутуванні вдалося зробити мені в серпні-вересні 2022 року в Києві.

Як свідчать фото та відеоматеріали, за воїнами голосять матері, вдови, сестри, діти, часто голосить уся сім'я одночасно протягом усього похорону. У голосіннях плакальниці використовують традиційні формули та новоутворені ідіоми нашого часу. Нерідко трапляється так, що людина, далека від релігійності і яка не є носієм усної традиції, все ж інтуїтивно вдається до традиційних форм оплакування та традиційних фольклорних формул: *мій синочку, мій соколику, як я тебе тут залишу, забери мене з собою, я не хочу без тебе жити, я хочу до тебе, пробач, що тебе не вберегла*, тобто вона виголошує традиційний текст, не перебуваючи у фольклорному середовищі. Голосильниця-мати або вдова припадає головою до труни, до голови сина, обіймає його в труні або труну, якщо вона закрита, просто лежить на труні, обнявши її, цілує голову, лице, руки, приказує. На могилі стоїть у похиленій позі, припадає до хреста і цілує його, цілує портрет.

Голосіння розпочинається з моменту повідомлення про загибель сина і продовжується весь час під час похорону і поминальних днів. Так, моя односельчанка Надія Іванівна Ко-

валенко, 1952 р. н., яка з 1974 року проживає в Києві, мати загиблого Юрія Петровича Коваленка, 1975 р. н., розпочала голосити, щойно дізналась про смерть сина, і не припиняла протягом кількох днів. Про це повідомила мені її сестра, Деренчук Валентина: «Ця бідна, невтішна мати уже стекла сльозами, а вони все не кінчаються. Ми тут усі купую біля неї, стараємось не залишати наодинці, а для неї наче увесь світ пропав, зник, поділась земля під ногами»⁵.

Церемонія прощання з Юрієм Коваленком відбувалася 5 серпня 2023 року на Майдані Незалежності. Як тільки відкрили військові буси і всі родичі кинулись туди (крім Юрія Коваленка на Майдан привезли його командира, Андрія Жованика), Надія Іванівна почала голосити так, як голосять у селі Губча, звідки вона родом, дуже високим і тонким голосом, який перебивав усе, навіть військовий оркестр:

«Ой, покажіть мені мою дитину!

Ой це ж моя дитина!

Ой це ж мій синочок!

Ой віддайте мені мого сина!»⁶

Далі вона голосила безперервно: під час виносу тіла з автобуса та перенесення його на місце прощання, під час траурного мітингу, на цвинтарі, особливо в хвилину прощання, перед опусканням до ями. Безперечно, що в такі важкі для родичів хвилини нелегко наважитися увімкнути диктофон на запис. Хоча, як з'ясувалось пізніше, мати Юрія була відкрита для спілкування, завдяки чому мені вдалося зробити повторні записи голосінь у живому виконанні на могилі в дні дев'ятих, сороковин та роковин загибелі воїна.

Зміст голосінь, виголошених у день похорону, зафіксувався в пам'яті. Цьому сприяло ще й те, що голосильниця час від часу повторювала в різних комбінаціях одні й ті самі періоди тексту. У них фрагментами була розказана вся історія життя загиблого: як він любив свою родину; яким хорошим сином він був; чим займався у мирний час і як відвойовував Київ

у Територіальній обороні; як мріяв відбудувати Україну після війни, ще кращу, ніж була, бо працював у будівельній фірмі «Сокар» (через що мав військовий позивний «Сокар»); як допомагав ЗСУ та людям, які евакуювалися з Києва та його околиць у перші дні повномасштабного вторгнення, зокрема, безкоштовно заправляв цивільні та військові автомобілі, перераховував значні кошти в підтримку ЗСУ; як мати віддала тероборонівцям («хлопцям») усі теплі ковдри та подушки, які мала, та це не врятувало її сина від загибелі; як він пішов після визволення Києва в найгарячішу точку війни і не повідомив про це матері, але щодня телефонував і говорив, що у нього все добре, і що він просто пішов на роботу... Все-все, що хотіла сказати синові і присутнім на похороні людям, виповіла голосильниця перед його домовиною.

«Я тільки встаю й тебе обнімаю на портреті, синочку, ти ж приїжджав до мене кожного дня.

Із квітами, і з канфетами.

Ти казав до мене: “Мамусю, в мене всьо атлічно!”

Я до тебе ж подзвонила последня, з поліклініки йшла.

Ти сказав: “Мамусю, в міня всьо атлічно!”

І тебе сього дня ни стало! ⁷

Рибко моя, а потім я дзвоню-дзвоню – “...за зоною недовсяжності”.

Я думала, ти поїхав по роботі, десь документи підписувать.

Я ни знала ше, шо тебе вбили, синочок.

І-і, міні життя нима.

Нима без тебе жинні, нимає! *(плаче без слів)*.

Уже ж дітки остались сиротами.

І я одненька, без тебе в мене життя нимає» ⁸.

Багато разів повторювала Надія Іванівна всі ці факти в різній послідовності. Тож подаю фрагмент голосіння, записаного вже на могилі сина в день сороковин:

«... Оййй!... синочку мій, нащо ти туди поїхав...

Чо' ти міні ни признався, шо ти так воюїш крепко!..

Ти ж кругом Київа одбивав...

Синочку мій!.. <...>

Якби ти міні признався, я б тебе ни пустила, бо ти в мене один!

В мене ж нима більш діток, в мене ж нима більш ніко', двоє внучаток осталось...

...Синочок мій!.. *(плаче, нерозб.)*

Я буду каждую ниділю приїжджать до тебе, я до тебе каждую ниділю приїжджаю!..

Я приїжджаю до тебе каждую нидільку!..

Я ходжу до тебе, синочку мій!

Хлібчик покладу... *(дуже плаче)*

Синочку мій!

Як же я тибє тут покину?

Дитинко моя!

Як я тибє тут покину, ти ж у мене один-єдиний!

Ой, як я тибє тут покину!

Боже... [*Далі приказує речитативом, звертаючись до родичів*]

Дайте міні цей портрет, шо в мене вдома, я забирау його.

Я з його зроблю виликий, щоб він на хаті, щоб стояв у мене.

Шоб я всюди свого сина бачила,

Кожного дня.

[*Всі ці слова й інші репліки пані Надія говорить з інтонацією плачу, тобто і її буденне мовлення, і плачевні звертання до сина сплітають єдиний вербальний текст голосіння*]⁹.

Що стосується мотивів голосінь, то, на жаль, це типова історія, яку повторюють родичі інших загиблих військовослужбовців: син / чоловік дзвонив, не признавався, що вже на передовій, заспокоював, що все добре. Тож якщо говорити про фольклорність таких голосінь, то слід порівнювати їх не лише з традиційними текстами, а варто мати парадигму записів саме нинішнього воєнного часу.

Власне голосіння Надії Коваленко практично не переривалось. Вона навіть у побуті розмовляла з інтонацією голосіння. Всі телефонні розмови в той час також набували форми плачу. Вона голосила у транспорті, на вулиці, в парку, в парадному, у дворі власного будинку при зустрічі з сусідами чи знайомими, яким повідомляла про загибель сина. Голосила щодня у квартирі сина, куди приходила поливати квіти, і в усіх місцях, пов'язаних із його життям. Сусіди розповідали, що вона не припиняє голосити з ранку до ночі, особливо ранками і вечорами, дуже сильно, так що про її горе знає весь будинок. Незважаючи на те, що від часу загибелі сина минуло більше року, Надія Іванівна продовжує голосити щоранку, стоячи перед портретом чи поминальним куточком. При цьому, як сама розповідає, вона припадає до портрета, бере його в руки і плаче, цілує, вмиває сльозами. Оплакує також особисті речі сина та символи, які залишились після похорону: картуз, Державний Прапор України та прапор «Правого сектора», який вручили їй напам'ять під час похорону: «Це все, що залишилося мені від сина», – констатує плакальниця. Крім того, як і обіцяла, вона щонеділі відвідує могилу сина на Лісовому цвинтарі, прибирає на могилі, витирає пам'ятник і надгробок, саджає та доглядає квіти, читає складені для нього вірші та продовжує розмовляти як із живим, розповідаючи йому про всі свої негаразди. Якщо в публічних голосіннях виповідалась історія подвигу та загибелі сина, то в інтимних зверненнях до нього акцентується увага на власному горі, на самотності, на тяжких переживаннях з приводу втрати найдорожчої людини. Важлива й така деталь: поруч із сином пані Надії похований воїн, до якого ніхто не приходить, тож вона доглядає і його могилу, садить і поливає там квіти та оплакує чужого сина.

Хоча зміст голосінь Надії Коваленко не зовсім традиційний, однак структура тексту, інтонація та мелодика плачу, поза голосильниці і вся природа її обрядодійства та поведін-

ки глибоко закорінені в локальну традицію села Губча, в якому вона народилась і виросла, і в якому з дитинства спостерігала саме такі плачі й чула саме такі імпровізовані тексти. Важливий той факт, що в самому селі таких плачів я не чула останні сорок років, адже нині хоронять переважно старих людей, за якими ніхто особливо не плаче, а якщо й плачуть, то без слів. Причина ще й у тому, що діти, які приїздять хоронити батьків, уже втратили зв'язок із локальною традицією. Однак стресова ситуація, яка виникає від того, що загинув молодий чоловік, що само по собі вже є аномалією, та ще й єдиний син, зумовлює актуалізацію саме обрядового плачу. Голосіння Надії Коваленко має всі ознаки локальної музичної традиції її рідного села. В часи активного побутування воно виконувалось у дуже високому регістрі, тонким гучним голосом (фальцетом), хоча в розмові тембри були переважно низькі. Саме на час голосіння всі жінки змінювали свій тембр, що свідчить про архаїчність форми цього обрядодійства. Саме так голосить нині Надія Коваленко.

Як уже сказано вище, фольклорною традицією регламентується час голосіння. Так у с. Губча сильно плакали після того, як нарядили тіло і поклали на лавку, як вкладали в труну, як виносили з хати, з подвір'я, по дорозі на цвинтар, особливо як наближалися до цвинтаря, перед воротами, як прощались у храмі під час відспівування («останнє цілування»), а також на цвинтарі коло могили, як накривали покійника (тоді родичі силою відривали голосильниць від тіла), як прибивали віко труни, як опускали в яму. (Власне це спостерігаємо і на сучасних відеозаписах похоронів військовослужбовців у різних регіонах). Після цього плач припинявся. Голосіння припинялось також у момент відспівування в хаті та в храмі, під час читання Євангелії на перехрестях. Важливе й таке спостереження: якщо голосильниця була не одна, приміром, дочки за матір'ю, дружина та сестри за чоловіком, то вони плакали усі разом, одночасно виголошуючи кожна свій власний текст.

Безперечно, що всіх цих норм Надія Коваленко дотримуватись не могла через незвичайність обставин похорону та зміну його акціональної складової. Однак важливо те, що вона виявляла надзвичайний поетичний дар і талант імпровізації, який згодом проявився ще й у складанні віршів, звернених до сина. Ось фрагмент голосіння, записаний на цвинтарі під час похорону, в момент останнього прощання, перед тим, як мали закрити труну:

«...Ти ж всігдa тіки за сім'ю пириживав, за діточок своїх.

Моя дитиночко, ти ж всігдa за мене пириживав!

Моя котик! Мій соколику! О-йй...

Ти моя синочка, як я любила тибе весь час...

Мої глазки голубенькі...

Моє [нерозб.] ¹⁰, ти моє сонечко, соколик мій ідінствинний!..

Як я ось тебе покину!..

Ой Господі-і...

Дитинко, ти ж сама лучча була моя...

Моє сонечко... Моє соколик, мій... Оййй!..

Ніхто міні вже ни впритить мене, ніхто...

Вже буду плакати... до останніх своїх... днів.

Це ж моя дитинка, це мій один-ідінствинний синок! (*сильно плаче*).

Синочок мій! Ріднесенький мій! Соколику мій самий хороший!

Ти самий лучший був середі всех, я знаю, всі завідовали, шо в мене такий син...

Кожно' дня, буду кожно' дня до тебе приходити...

Кожно' дня буду приходити, синочок, як ти до мене приходив!

Кожно дня приходив і дзвонив міні, я ж буду до тебе ходити й приходити.

Ой золотко моє, золото ти моє! Аййй!..

Сильно плаче, бо в цей час закривають труну (на запису чути, як прибивають віко цвяхами) і під спів військового капе-

лана «Святий Боже, Святий Кріпкий, Святий Безсмертний, помилуй нас» опускають в яму] ¹¹».

Таким чином традиційний спосіб оплакування, який Надія Коваленко засвоїла з дитинства, поєднався ще й з індивідуальними творчими здібностями. Очевидно, керуючись інтуїцією та фольклорною пам'яттю, голосильниця виголошувала в текстах трансформовані традиційні формули, на кшталт: *на кого ж ти мене покинув, як же нам без тебе жити, як я буду без тебе жити, забери мене з собою, як я тебе тут залишу, навіть я живу, а ти загинув, краще б я була вмерла, а ти жив, подивись, хто до тебе прийшов, встань подивись, скільки людей до тебе прийшло, я ж тебе не вберегла, я ж тебе вже не побачу* тощо. Ось типовий фрагмент голосіння на могилі в сороковий день після загибелі сина:

«Мати була вже настільки знесилена горем, що стояти в позі плакальниці сама не могла, і її тримали дві сестри над могилою, щоб не впала. Очевидно, вона сприймала це так, що її хочуть забрати від могили сина, тому цей фрагмент голосіння будувався навколо формули «Не забирайте мене од нього». Родичі, які прийшли на могилу, теж плакали, навіть чоловіки, але не голосили.

«Ой Боже!!.. Ой ни можу!! (ридання без слів)

Оййй!.. ни забирайте мене од нього!

Ни забирайте мене од нього, поховайте мене разом тут з ним!

І-і, ни хочу жить! Ни хочу! Ни хочу!!! (ридання без слів).

Ой, синочку мій!

Я ж дуже старалась, щоб тобі було харашо!

Неужель я тибі оддала?

Забири мене до себе, синочку, я ни хочу жити!

Ни хочу... Ни хочу на цьому світі жить! (тяжкі ридання без слів).

Оййй!! ни забирайте мене од нього...

Поховайте мене разом там!

Закопайте мене так, щоб я там була з ним разом!

Синочку мій! Юрасику мій! Ой!... *(плаче без слів)*¹².

Родичі (сестри, знайомі) всіляко намагалися перешкодити їй плакати. Водночас вони з розумінням ставилися до плачу, як психотерапевтичного засобу: як висловилася одна із сестер, Ніна Макарова, що «її горе таке страшне і таке велике, нехай вона його викричить, викине з себе, тоді їй полегшає. Це добре, що вона так плаче». Тому ні під час похорону, ні на могилі сина в день дев'ятих та сороковин не заспокоювали і не перешкоджали їй плакати, але це робили вдома, щоб перестала плакати вночі. Функцію заспокоєння Надії Іванівни поклали на мене, як на односельчанку. В перші дні після похорону я залишилась у неї ночувати: це традиція села Губча, її прагматика полягає в тому, щоб людина не залишалася наодинці зі своїм горем. Традиційні механізми заспокоєння голосильниці (зокрема, прозові тексти про заборону надмірно плакати за померлим сином) не діяли, адже вона була відірвана від фольклорного середовища свого села. Не мали впливу і релігійні тексти («Якби ж ви помолилися, та й він устав, тоді я розумію, – а так нащо молитися?»). Важливим був тактильний контакт: обійми, погладження, тримання за руку. Наприклад, під час голосіння на могилі сина в дев'ятий день після смерті Надія Іванівна міцно сперлася на мою руку, вона не випускала моєї руки навіть коли ми йшли по вулиці або сиділи в машині. При цьому вона намагалася втішити і заспокоїти невістку, яка, на відміну від неї, не голосила, адже вона корінна киянка. Пані Тамара стояла в похиленій позі над могилою, молитовно склавши долоні і ритмічно похитуючись, довго й беззвучно плакала, без слів. Її ніхто не втішав, усі відійшли і стояли мовчки колом, з поваги до її горя. Подібно поводити себе і діти, двоє дівчат шкільного віку.

Та свекруха зреагувала на цей німий плач традиційним способом. Заспокоєння невістки відбувалось також у формі голосіння. Обнявши невістку, Надія Іванівна продовжила голо-

сити, але текст голосіння уже був звернений не до сина, а до невістки. Вона втішала її дуже поетичним плачем, і цей імпро-візований текст вийшов дуже цікаво структурованим, він ді-лився на окремі періоди, кожен з яких розпочинався словами: «Доця, не плач!» Після кожного такого заклику вона горювала над долею невістки та онуків, немов би плакала від її імені: як вона любила її сина і якою доброю була дружиною, яку вели-ку втрату вона переживає, який він був добрий до неї і до ді-тей, а тепер от його вже не буде, як тяжко їй буде жити без чо-ловіка, самотужки піднімати дітей, але запевняла, що вони це робитимуть удвох, розповідала, які хороші й талановиті в неї онуки, як вони будуть жити далі і як у них усе буде добре.

«Ни плач, доця, ни плач.

Ти сама вже, дитинко, ни плач (*схлипує*).

Я знаю, ни можна здержаться, ни плач, доця.

Ни плач, доця (*хлипають обидві без слів*).

Дуже тяжко такого... потеряють таку людину...

Він був наче ангел Божий: доброта, щирість, чесний... (*хлипає*).

Но він міні ни сказав, шо він їде в таке пекло.

Він же й тут був упертий, кожного дня, поки Київ одбивали.

А тоді пішов далі.

Він міні ни сказав, шо він туди їде!

“Мам, я їду на роботу”. (*пауза*). А-а-йй... (*хлипає*).

Ни плач, доцінька, ни плач, дєтка, потому шо ше ж двоє ді-ток є, нам треба якось їх подняти...

Виучити, вони ж відмінники в школі... були...

Ни плач, доця, якось треба... Як сказав священник?..

В кулак треба руки, тісно, і скрепицця...

Е-е-ййй!...

Ми должны быть сильні, ни плач, доця, бо ніко' більш нямає...

Ми з тобою вдвох должны дітей піднімать, більш ніхто ни поможе!.. (*хлипає*).

О-о-ой!.. (пауза). А-а-ай!..»¹³

Через деякий час Надія Іванівна знайшла ще один вихід для свого горя: вона почала складати наївні вірші, звернені до сина. У них вона виповідала свої почуття: материнську любов, розпач від непоправності втрати, захоплення подвигом сина-героя, віру в перемогу України у цій війні.

«Спомини про свого сина, Юру.
Полини зітхають, осінь небом плаче,
Материнські душі спокій не знайдуть.
Як же довго, синку, ти не дзвониш мамі!
Сивина у косах, погляди крізь муть <...>.
... Та в лютневу днину увірвалось лихо, –
Темнії нащадки дикої орди.
“Я не можу, мамо, – ти промовив тихо, –
Я не можу, мамо, мушу я піти!
Як не ми, то хто їм на заваді стане?
Землю нашу рідну мусим зберегти!
З побратимом разом станемо до бою,
Знищимо вражину, досягнем мети!”
Але так буває на війні нерідко,
Застеляє очі полум’я та дим.
Маминим ти сином став до бою нині,
А пішов на небо ангелом святим!»¹⁴

Зауважимо, що Надія Іванівна – донька вчителя і краєзнавця, Хлоня Івана Семеновича, який також був ветераном Другої світової війни. Вона має середню освіту, все життя пропрацювала в торгівлі й ніколи не мала нахилу до писання віршів. Смерть сина стала тим потрясінням, яке спонукало її до цього. Вірші вона складає усно, «в умі», потім записує в зошит. Про створення перших двох віршів вона повідомила мені по телефону і тут же їх прочитала. Інші два вірші про те, як відвідує могилу сина, Надія Коваленко несподівано почала читати в маршрутці, коли проводжала мене до метро, і завершила їх голосінням: «У мене сина нема! Мого сина вбили!»

Надія Іванівна не користується Інтернетом, не читає дописів інших матерів та вдів, які вони публікують у соцмережах. Тож вона не знає і про те, що факт створення та публікації таких віршів нині став масовим, на наш погляд, це нова форма традиції оплакування, яка зароджується на наших очах. Вірші матерів, дружин, сестер, наречених мають усі жанрові ознаки голосінь. По-перше, їх адресатом завжди є загиблий військово-вслужбовець. По-друге, вони переважно написані нерівно складовим віршем, автори часто використовують формули традиційних голосінь, переповідають історію останніх днів життя та загибелі воїна, висловлюють власні переживання. Власне, вони й виконують функцію голосінь. Тобто з деякою умовністю їх можна назвати писемними голосіннями або мозаписом голосінь. Типовий у цьому плані вірш Ліни Українець, опублікований на її сторінці у «Фейсбук». Його структура і форма повністю ідентична зі структурою і формою похоронних голосінь.

«Сину мій, твій День народження сьогодні!

Біль та сум.

А мені далі йти по дорозі...

Твої діти, твій молодший брат дають мені впевненість, що я можу встояти.

Люблю тебе! Я знаю, ти є, тільки в іншому світі. Ти посміхаєшся з неба! Я теж буду посміхатися на землі. То мій бронік...

Дякую тобі та Сергію Малюку, що тримаєте небо над Україною!»¹⁵

Зі сторінки волонтерки з Миколаєва Іри Альчинської, яка ще й талановита поетеса, 2 вересня 2022 року я дізналася про факт оплакування нею чужого сина, свого побратима, через мобільний зв'язок з його матір'ю. Ось як це виразила вона у своєму вірші:

«я прощалась з чужим сином по телефону.

нешасна його мама піднесла слухавку до труни, щоб він почув моє горе.

тепер ми без нього
високий, красивий, безмежно вдячний за любий прояв до-
броти і милосердя.

безмежно дорогий всім хлопчик.

твій голос в моєму телефоні.

твої смс в моєму серці

так мало ти прожив

дівчинка-удова і крихітний твій синочок.

це все, що залишилось нам.

і велич.

і мужність.

до небес.

мені так боляче.

я хочу щоб там, на землі наших ворогів, не народжувались
діти

жодної дитини

жодної

ніколи» [7].

А ось уривок вірша Володимира Дзюбенка, який також ко-
релює із текстом народного голосіння: тут використані тра-
диційні фольклорні формули, притаманні для цього жанру:

«Як справи, синку? Ну кажи, як справи?..

Чого мовчиш... Не хочеш подивитися на маму?

Відкрий же очі... вставай... ти хочеш так лежати?

Втомився, певно... вирішив поспати...

Боже... я тебе укрию... ти ж такий холодний...

живіт запав... напевно, ще й голодний...

ходи, я вже на стіл накрила...

Ходи, тебе чекає вся родина»¹⁶.

У зв'язку з тим, що наші воїни гинуть не лише за свій дім,
за свою родину, а й за всю Україну, за весь народ і за кожно-
го українця, для родичів загиблих дуже важливо, щоб про їх
горе дізналося якомога більше людей. Цю потребу реалізують
вони і через публічні голосіння на могилі, і через усні роз-

повіді про загиблого знайомим та незнайомим людям, і через жалобні пости у соцмережах. Як правило, ці публікації приурочені до сороковин або роковин смерті, до дня народження або дня пам'яті загиблого, що, знову ж таки, корелює із традицією оплакування. Таким чином усі стають співучасниками горя, мають можливість висловити співчуття родині, прославити героя, що, безперечно, виконує психотерапевтичну та консолідуючу функцію. Такими є, наприклад, пости військовослужбовиці ЗСУ Олени Кукли з Богуслава, яка втратила на війні і чоловіка, і сина, сама зазнала тяжкого поранення та на сьогодні займається волонтерством. Вся її сторінка у «Фейсбук» – це поминальні голосіння за чоловіком і сином, до яких вона додає фото та відеоматеріали:

«Син, синулічка, синочок... сьогодні був би твій земний День Народження... сьогодні би тобі виповнилося 23 роки... всього лиш... а ти й до цього не дожив... сьогодні мамі особливо боляче... і сльози просто самі котяться...

Я пам'ятаю все... я пам'ятаю, як носила тебе під серцем, як народжувала... Я пам'ятаю, як співала тобі колискові, і як ми гралися з тобою іграшками... я пам'ятаю твій перший велосипедик і першу іграшку...

Я пам'ятаю твій прихід до лав ЗСУ... всі твої позиції, бої, ризики і подвиги!

Ти був сором'язливим і ніколи не хизувався своїми подвигами і нагородами! Ти завжди казав – «мам, я просто виконую свій обов'язок»...

Сину, ти Герой! Герой України! І попри нестерпний біль, що роздирає мамину душу, я пишаюся тобою понад усе!

Я нестиму пам'ять про тебе через все своє життя! Я люблю тебе вічно!

Мій Янгол, мій Герой, мій Син!» [17].

Мати загиблої військової Юлії Шевченко, пані Тамара Мажуга, написала на своїй сторінці у «Фейсбук» цілком традиційний плач:

«Якби я тільки знала, що це остання наша зустріч. Якби я знала, що більше тебе не побачу, я б не відпустила тоді твою руку і пішла б туди замість тебе, бо ти маєш жити... Твоє життя тільки почалося і так швидко обірвалося» [15].

А ось типовий випадок публікації листа матері до загиблого сина на сторінці його побратима. Автор публікації (Kolya Rybytva в місті Бахмут) зауважує: «Мама не має сторінок у соціальних мережах. Вона попросила викласти мене». Ось цей текст:

«Лист моєму синові...

Вже 40 днів, як тебе фізично нема з нами. Я зараз постійно згадую перші дні війни і як ти збирався пішки в Київ, бо треба захищати. А я, плачучи, вмовляла не йти, а ти, майже плачучи, вмовляв відпустити. Я дивилась, як в тобі борються два почуття – любов до матері і любов до України, і я розуміла, що Україна буде на першому місці. Але дивлячись на твої останні фото і відео, де ти такий щасливий і задоволений, аж сяєш від того, що ти там, де повинен бути, у війську, на захисті нас всіх, я не можу, як би боляче це не було, нічого сказати проти того, що відпустила тебе. Я тебе дуже люблю і пишаюсь тобою!

Від мами, у якої більш немає частини серця та душі.

Героям Слава!»¹⁷

Типовим є й писане голосіння сестри загиблого воїна Семена Лящука, тележурналістки Каріни Лящук, викладене на сороковий день його смерті. Цей текст важливий тим, що в ньому згадується низка оберегів, які родичі дають, проводжаючи сина / чоловіка / брата на війну:

«...20-го ти був уже вдома, в оливковій труні, в оливковій формі та з весільною квіточкою на грудях, склавши біленькі ручки, на правій руці були чорна та біла резиночки, навіки вони на тобі, ти мав їх не знімати, мав повернутися із ними додому, от і повернувся. Не врятували тебе ні освячені хрестики, ні каблучки – “спаси і сохрани”, ні наші молитви <...>. Ти знаходив вихід із будь якої ситуації, якби ж ти ще й із блін-

дажа на 10 секунд раніше вийшов, цілу ніч над вами кружляв дрон, ви вже навіть не звертали уваги, і тут черговий мінометний обстріл, в той час, коли виходив з бліндажа, ворожа міна обірвала твоє життя» [21].

Як і в голосіннях Надії Коваленко, так і в дописах користувачів соцмереж спостерігаємо процес героїзації та навіть міфологізації загиблих воїнів. Як розповіли сестри пані Надії, єдине, що може втішити та заспокоїти згорьовану матір, – це усвідомлення того, що її син герой. «За моїм сином плаче вся Україна! Мій син – герой!» – говорила вона кожному, хто підходив, щоб висловити співчуття, а також у промовах під час поминальних обідів. «Він у житті все рішав, він по житті за всіх все рішав, казав: “Мама, я порішаю!” Так що він і на небо пішов, щоб там з Богом усе порішати, щоб швидше закончилася війна!» – повторювала вона час від часу і сама свято вірила у створений нею міф.

Висновки. Підсумком усього сказаного можуть бути такі узагальнення. Оплакування загиблих військовослужбовців у різних регіонах України, як у селах, так і в містах відбувається з дотриманням усіх традиційних норм. Місця оплакування: рідна хата, подвір'я, парафіяльний храм, площа міста або села, дорога до місця поховання, кладовище, могила військовослужбовця. Час голосіння – від одержання звістки про смерть до завершення похорону, а також у поминальні дні. Роль плакальниць традиційно виконують жінки: матери, вдова, сестра, донька, близькі родички, сусідки, односельці. За нашими спостереженнями, виконавиці голосінь, що вийшли з фольклорного середовища, не втратили зв'язок із локальними традиціями своїх регіонів та інтуїтивно відтворюють плач у засвоєних ними архаїчних формах. Не зважаючи на певні новації, котрі з'явилися під впливом воєнного часу, плачі та голосіння за загиблими воїнами зберігають традиційні вербальні, музичні та акціональні форми, локально-регіональні особливості виконання, структуру та функції, зокрема, пси-

хотерапевтичну, комунікативну, інформаційну, консолідуючу. Тексти голосінь традиційно звернені до загиблого воїна. Основні мотиви: історія життя та обставини загибелі полеглого воїна, глибокі переживання матері та вдови з приводу тяжкої втрати. Традиційною також є сильна ідеалізація загиблого воїна. Крім того, у процесі глобалізації виникли такі нові форми оплакування, як наївна поезія, спогади та листи-звернення до загиблих військових. Вони мають ритмізовану форму вірша, використовують поетичні прийоми та формули, характерні для досліджуваного жанру. У зв'язку з цим їх можна вважати віддаленою від традиції писемною модифікацією народних голосінь.

Перспективи дослідження. У статті використана лише незначна частка зібраного першоджерельного матеріалу. Тож є перспектива глибокого та всебічного дослідження не лише ритуалу оплакування, але й вербальної та музичної складової традиційного й сучасного міського похорону. Важливим напрямком досліджень може стати запис і вивчення локально-регіональних форм оплакування та поховання військовослужбовців, а також і похорону цивільних жертв російсько-української війни. Час вимагає також запису та ретельного дослідження голосінь за загиблими воїнами: їх текстологічного аналізу та регіональної специфіки.

ПРИМІТКИ

¹ Записано 8 листопада 1988 р. в с. Губча Старокостянтинівського р-ну Хмельницької обл. від матері, Іваннікової Тетяни Варсонівни, 1939 р. н. освіта початкова, пенсіонерка.

² Записано 11 лютого 2023 р. від матері, Іваннікової Тетяни Варсонівни, 1939 р. н.

³ Записано 8 березня 2023 р. від Савоськіної Олени Павлівни, 1937 р. н., освіта середня. Пенсіонерка.

⁴ Записано в лютому 1984 р. від матері, Іваннікової Тетяни Варсонівни, 1939 р. н., а їй розповідала сама вдова, Палій Палажка Уліянівна.

⁵ Це було повідомлення в месенджері, надіслане 4 серпня 2022 р. від Деренчук Валентини Миколаївни, 1960 р. н., уродженки с. Губча Старокостянтинівського р-ну Хмельницької обл., нині проживає в Києві.

⁶ Записано 5 серпня 2022 р. в Києві, на Майдані Незалежності, від Ковальчук Надії Іванівни, 1952 р. н., освіта середня, пенсіонерки, уродженки с. Губча Старокостянтинівського р-ну Хмельницької обл.

⁷ Під час транскрибування голосінь виникла проблема: ділення на рядки. Як записати текст? Зазвичай у наукових виданнях пишуть або в рядок, або віршем, тоді ділять текст на рядки по реченнях. Однак я помітила, що в живому виконанні голосіння йде певними періодами, які прив'язуються не до змісту тексту, а до мелодії, до самого плачу, навіть до дихання, тобто структурувати цей текст можна лише узгоджуючи з цим, а не за законами передачі тексту на письмі. Ще інша проблема – артикуляція звуків. Голосильниця з 1975 р. проживає в Києві, тому її мова має три складових: літературна українська норма, російський суржик (вплив мовного оточення), діалектна лексика Київщини («подписовать»). Однак у її мовленні все ж проявляються риси діалектного мовлення, зокрема, вимови голосних ненаголошених «е». В якомусь випадку вона говорить літературну норму «е», а в іншому чітко прослуховується діалектна форма: «е» дуже наближене до «и». При публікації уривків голосінь ми максимально зберігаємо ці особливості.

⁸ Наведу приклад того, як текст голосіння живе в реальній дійсності. Маючи дуже тісний психологічний контакт із голосильницею, я часто розмовляла з нею по телефону, втішала, заспокоювала. Практично кожна розмова зводилась до спогадів про сина. І в телефонній розмові зі мною, а також з іншими людьми, при зустрічі з сусідами та знайомими Надія Іванівна використовувала ці ж самі мовні формули: «Він мені казав: “Мамуся, у міня всьо отлічно!” – і того дня його не стало!» Тобто створений нею текст голосіння уже фольклоризувався в свідомості самої голосильниці, став стійким, не одноразовим. Ті спонтанні вирази, які вона повторила десятки разів, для неї вже стали стійкими формулами. Подібне відбувається й з прозовими нарративами, які оповідач розповідає багато разів. Тому дуже важливі повторні записи імпровізованих текстів.

⁹ Записано 10 вересня 2022 р. в Києві, на Лісовому цвинтарі, від Коваленко Надії Іванівни.

¹⁰ Тут прослуховується слово «моя коничка, моє соничко» – можливо, голосильниця хотіла ще раз повторити «моя котик», а тоді сказати «моє соничко», але через плач не змогла все це вимовити. Вона була вже дуже сплакана, адже голосила майже тиждень, з часу одержання звістки про загибель сина. На наш погляд, такі текстологічні подробиці дуже заха-рачують текст, тому виносимо це у коментарі.

¹¹ Записано 5 серпня 2022 р. в Києві, на Лісовому цвинтарі, від Коваленко Надії Іванівни, 1952 р. н. Мати припадала до голови сина і плакала безперервно протягом усього часу відспівування, особливо в кінці.

¹² Записано 10 вересня 2022 р. в Києві, на Лісовому цвинтарі, від Коваленко Надії Іванівни.

¹³ Записано там само, тоді ж.

¹⁴ Записано 9 жовтня 2022 р. в Києві від неї ж.

¹⁵ Цей вірш на сьогодні вже недоступний, однак він дуже показово ілюструє сказане нами.

¹⁶ На жаль, цей вірш на сьогодні також уже недоступний.

¹⁷ На жаль, ця сторінка на сьогодні також стала недоступною.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Беньковский И. Смерть, погребение и загробная жизнь по понятиям и верованиям народа. *Киевская старина*. Киев, 1896. № 9. С. 229 – 261.

2. Боряк О. «Як янгол вестиме до Бога»: поховальна обрядовість українсько-білоруського пограниччя : монографія. Київ : ДІА, 2021. 352 с.

3. Вічна пам'ять та слава Герою... URL : <https://www.facebook.com/bucharada.gov.ua/videos/3134274640236742> (дата звернення: 12. 10. 2023).

4. Гнатюк В. М. Похоронні звичаї й обряди. *Етнографічний збірник*. Львів, 1912. Т. 32. С. 203–426.

5. Голосіння / упоряд. І. Коваль-Фучило ; наук. ред. Л. Іваннікова ; НАН України, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. Київ, 2012. 792 с.

6. Гузій Р. З народної танатології: карпатознавчі розсліди. Львів, 2007. 352 с.

7. Альчинська Іра. Я прощалась з чужим сином по телефону. URL : https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=pfbid0RLKNtXzhcemmQmGnbuQLWjh1QExFw3SGvxoH6fdAnBGzXmQtHtc5QjVyBLTyv1uul&id=100010872789616 (дата звернення: 12. 10. 2023).

8. Коваль-Фучило І. М. Українські голосіння: антропологія традиції, поетика тексту / наук. ред. В. Івашків ; НАНУ ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. Київ, 2014. 360 с.

9. Конобродська В. Поліський поховальний і поминальний обряди. Т. 1. Етнолінгвістичні студії. Житомир : Полісся, 2007. 356 с.

10. Кузеля З. Посижіне і забави при мерці в українським похороннім обряді. *Записки НТШ*. Т. СХХІІ, 1915. С. 103–160.

11. Ленчевский Л. Похоронные обряды и поверья в Староконстантиновском уезде Волынской губ. *Киевская старина*. 1899. № 7. С. 70–78.

12. Малинка А. Н. Малорусские обряды, поверья, заплачки при похоронах. *Этнографическое обозрение*. 1898. № 3. С. 96–106; № 4. С. 151–152.
13. Микитенко О. О. Балкано-слов'янський текст поховального оплакування: прагматика, семантика, етнопоетика. Київ, 2010. 424 с.
14. Микитенко О. О. Сербські голосіння: поетичний та історико-географічний аналіз. Київ : Наукова думка, 1992. 151 с.
15. Гема М. Надягнув обручку коханий у труні: наречений поділився спогадами про загиблу Юлію Шевченко. *24 Канал*. 18 серпня 2023. URL : https://24tv.ua/viyni-ukrayini-zaginula-yuliya-shevchenko-narecheniy-rozproviv_n2374658 (дата звернення: 12. 10. 2023).
16. Весельський Олег. Без назви. URL : <https://www.facebook.com/100076666843345/videos/204861399079169/> (дата звернення: 12. 10. 2023).
17. Олена Кукла разом з Ярославом Сергеевичем. 15 червня 2022 р. Син, синулічка, синочок.... URL : <https://www.facebook.com/elena.kukla.1/videos/1190477261769122/> (дата звернення: 12.10.2023).
18. Свенціцький І. Похоронне голосіння і церковно-релігійна поезія (Студія над розвитком мотивів народної словесності). *Записки НТШ*. 1910. Т. 93. С. 32–53; Т. 94. С. 5–39.
19. Свенціцький І. Похоронні голосіння. *Етнографічний збірник*. Львів, 1912. Т. XXXI. 129 с.
20. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряжённой Императорским Русским Географическим Обществом: Юго-Западный отдел. Материалы и исследования, собранные д. чл. П. Чубинским; издан под наблюдением д. чл. Н. И. Костомарова: репринт : в 7 т. Т. 4. / відп. за вип. Г. А. Скрипник. НАН України, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. Київ, 2010. 798 с. Похорони. С. 697–713.
21. У небо янголом злетів... URL : <https://www.facebook.com/bucharada.gov.ua/videos/543866884171561> (дата звернення: 12.10.2023).
22. Liashuk Karinka. 20-го жовтня ми попрощалися із нашим Героєм... URL : <https://www.facebook.com/100015028302619/videos/643168603933367> (дата звернення: 12.10.2023).

REFERENCES

1. BENKOVSKII, Ivan. Death, Burial and Afterlife according to the Concepts and Beliefs of the People. *The Kievan Past*. Kiev, 1896, no. 9, pp. 229–261 [in Russian].
2. BORIAK, Olena. “How an Angel will Lead to God”: *Funeral Rites of the Ukrainian-Belarusian Border: A Monograph*. Kyiv: DIA, 2021, 352 pp. [in Ukrainian].

3. ANON. *Memory Eternal and Glory of the Hero* [online] [viewed 12 October 2023]. Available from: <https://www.facebook.com/bucharada.gov.ua/videos/3134274640236742> [in Ukrainian].
4. HNATIUK, Volodymyr. Funeral Customs and Rites. *Ethnographic Collection*. Lviv, 1912, vol. 32, pp. 203–426 [in Ukrainian].
5. KOVAL-FUCHYLO, Iryna, compiler. Liudmyla IVANNIKOVA, scientific ed. *Lamentations*. Kyiv: National Academy of Sciences of Ukraine, M. Rylskyi IASFE. Kyiv, 2012, 792 pp. [in Ukrainian].
6. HUZII, Roman. *From the Folk Thanatology: Carpathian Studies*. Lviv, 2007, 352 pp. [in Ukrainian].
7. ALCHYNSKA, Ira. *I've Said Good-bye to Someone Else's Son over the Phone* [online] [viewed 12 October 2023]. Available from: https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=pfbid0RLKNtXzhcemmQmGnbuQLWjh1QExFw3SGvx0H6fdAnBGzXmQtHtc5QjVyBLTyv1uul&id=100010872789616 [in Ukrainian].
8. KOVAL-FUCHYLO, Iryna. *Ukrainian Laments: Anthropology of Tradition, Poetics of the Text*. Vasyl IVASHKIV, scientific ed. Kyiv: NASU M. Rylskyi IASFE. Kyiv, 2014, 360 pp. [in Ukrainian].
9. KONOBRODSKA, Valentyna. Polisia Funeral and Commemorating Rites. Vol. 1. *Ethnolinguistic Studies*. Zhytomyr: Polissia, 2007, 356 pp. [in Ukrainian].
10. KUZELIA, Zenon. Sitting and Playing near the Dead in the Ukrainian Funeral Rite. *Notes of the Shevchenko Scientific Society*, vol. 122, pp. 103–160 [in Ukrainian].
11. LENCHEVSKII, L. Funeral Rituals and Beliefs in Starokonstantinov County of Volyn Province]. *The Kievan Past*, 1899, no. 7, pp. 70–78 [in Russian].
12. MALINKA, Aleksandr. Ukrainian Rites, Beliefs, Mourning at Funerals. *Ethnographic Review*, 1898, no. 3, pp. 96–106; no. 4, pp. 151–152 [in Russian].
13. MYKYTENKO, Oksana. *Balkan-Slavic Text of Funeral Mourning: Pragmatics, Semantics, Ethnopoetics*. Kyiv, 2010, 424 pp. [in Ukrainian].
14. MYKYTENKO, Oksana. *Serbian Laments: Poetics and Historical-Geographical Analysis*. Kyiv: Scientific Thought, 1992, 151 pp. [in Ukrainian].
15. HEMA, Mykhailo. He has Put the Wedding Ring on His Beloved in the Coffin: The Groom Shared His Memories of the Deceased Yuliia Shevchenko. *24 Channel*. August 18, 2023 [online] [viewed 12 October 2023]. Available from: https://24tv.ua/viyni-ukrayini-zaginula-yuliya-shevchenko-narecheniy-rozpoviv_n2374658 [in Ukrainian].
16. VESELSKYI, Oleh. Without a title [online] [viewed 12 October 2023]. Available from: <https://www.facebook.com/100076666843345/videos/204861399079169/> [in Ukrainian].

17. Olena Kukla and Yaroslav Sergeevich. June 15, 2022. *Son, Dear Son, Little Son...* [online] [viewed 12 October 2023]. Available from: <https://www.facebook.com/elena.kukla.1/videos/1190477261769122/> [in Ukrainian].

18. SVIENTSITSKYI, Ilarion. Funeral Lamentation and Church-Religious Poetry (Study on the Development of Motifs of Folk Literature). *Notes of the Shevchenko Scientific Society*, 1910, vol. 93, pp. 32–53; vol. 94, pp. 5–39 [in Ukrainian].

19. SVIENTSITSKYI, Ilarion. Funeral Laments. *Ethnographic Collection*. Lviv, 1912, vol. 31, 129 pp. [in Ukrainian].

20. CHUBINSKIY, Pavel. *Proceedings of Ethnographic-Statistical Expedition to the Western-Russian Land, Equipped by the Imperial Russian Geographical Society. South-Western Department. Materials and Studies: Reprint: In Seven Volumes*. Vol. 4: Rites: Celebration of Child Birth, Christening, Wedding, Funeral. Published under the supervision of Nikolai KOSTOMAROV. Hanna SKRYPNYK, ed.-in-chief. NAS of Ukraine, M. Ryl'skyi IASFE. Kyiv, 2010. 798 pp. Funerals. Pp. 697–713: music [in Russian].

21. *He has Flown to the Sky as an Angel...* [online] [viewed 12 October 2023]. Available from: <https://www.facebook.com/bucharada.gov.ua/videos/543866884171561> [in Ukrainian].

22. LIASHUK, Karinka. *We've Bided Farewell to Our Hero...* [online] [viewed 12 October 2023]. Available from: <https://www.facebook.com/100015028302619/videos/643168603933367> [in Ukrainian].

Отримано / Received 20.10.2023

Рекомендовано до друку / Recommended for publishing 14.12.2023